

ISSN 1822-119X

Mokytojų ugdymas. 2010. Nr. 14 (1), 88-102

Teacher Education. 2010. Nr. 14 (1), 88-102

Daiva BUBELIENĖ, Gediminas MERKYS

Šiaulių universitetas
Kauno technologijos universitetas

• Šiauliai University
Kaunas University of Technology

BANDYMAS ŽVELGTI Į PEDAGOGŲ PROFESINĮ STRESĄ KOMPLEKSIŠKAI: EMPIRINIO TYRIMO DUOMENYS

THE ATTEMPT TO VIEW PEDAGOGUES' OCCUPATIONAL STRESS IN A COMPLEX WAY: DATA OF THE EMPIRICAL RESEARCH

Anotacija

Straipsnyje pristatomi kompleksinio empirinio tyrimo apie Lietuvos pedagogų stresą duomenys. Tyrimo dizainas paremtas įvairiais informacijos šaltiniais ir metodais. Pagrindinis metodas – kiekybinė mokytojų apklausa originaliu standartizuotu klausimynu ($N_{\text{respondentų}} = 961$; $N_{\text{indikatorių}} = 622$). Pagalbiniai metodai: a) penki grupiniai interviu su mokytojais ($N_{\text{respondentų}} = 45$); b) diskurso analizė profesinėje pedagogų spaudoje (2005–2008 m., 77 straipsniai); c) pedagogų rengimo ir tęstinio kvalifikavimo programų ekspertinis vertinimas. Paaiškėjo, kad: 1) mūsų šalies mokytojų bendruomenėje profesinis stresas pasireiškia sąlyginai stipriai; 2) nei studijuojantieji, nei dirbantys mokytojai išvengti profesinio streso praktiškai nėra rengiami; 3) suvaldyti profesinį stresą bent jau dalis mokytojų išmoksta autodidaktikos būdu, iš patirties, iš gyvenimo. Atliktas empirinis tyrimas suteikia nemažai diagnostinės informacijos apie faktinę šalies mokytojų profesinio streso raišką, taip pat leidžia hipotetiškai formuluoti rekomendacijas makro-, organizaciniu ir individualiu lygmenimis, kaip redukuoti mokytojų profesinį stresą.

Pagrindiniai žodžiai: *pedagogų profesinis nuovargis, darbinis stresas, apklausa, trianguliacija.*

Įvadas

Mokytojų darbas vykstant socialiniams pokyčiams ir besitęsiančioms švietimo reformoms atsidūrė nuolatinės kaitos proceso sukuryje. Visa tai turi itin stiprų poveikį ir įtaką mokytojo profesinei veiklai, jos kokybei ir darbo efektyvumui. Jis tarsi „užsuktas mechanizmas“ privalo greitai prisitaikyti prie naujų jam keliamų iššūkių. Lietuvos švietimo sistemos kaitą ir naujoves joje lemia politiniai, socialiniai,

Abstract

The article presents data of the complex empirical research on stress of pedagogues of Lithuania. The design of the research is based on various information sources and methods. The main method is teachers' quantitative questionnaire employing original standardised questionnaire ($N_{\text{respondents}} = 961$; $N_{\text{indicators}} = 622$). Subsidiary methods are: a) five group interviews with teachers ($N_{\text{respondents}} = 45$); b) the analysis of the discourse in pedagogues' professional press (2005-2008, 77 articles); c) expert assessment of teacher training and continuous qualification programmes. It was found that: 1) occupational stress in the teacher community of Lithuania is expressed relatively substantially; 2) neither studying nor working teachers are prepared to face occupational stress practically; 3) as to coping with stress, at least part of teachers learn it by autodidactics, from experience, from life. The carried out empirical research provides with quite much diagnostic information about factual manifestation of occupational stress of teachers of Lithuania and also enables to hypothesize recommendations at macro, organisational and individual levels how to reduce teachers' occupational stress.

Key words: *pedagogues' occupational fatigue, work stress, questionnaire, triangulation.*

Introduction

Teachers' work in social changes of today and peripeteias of continuing reforms of education found itself in the whirlwind of a constant process of change. All of it has a strong impact and influence on the teacher's professional activity, its quality and work efficiency. The teacher became as if a "wound up mechanism" that has to adapt to new challenges quickly. The shift in the system of education of Lithuania and novelties are influenced by political,

demografiniai, ekonominiai, organizaciniai pokyčiai, informacinių technologijų plėtra, globalizacija. Naujovės, nuolatinė kaita keičia mokytojo vaidmenų pasiskirstymą, reikalavimus jo kompetencijai, motyvaciją, socialinę gerovę ir sveikatą.

Mokytojo darbas šiuo metu pasikeitė iš esmės. Naujos komunikacinės informacinės technologijos, vis didesnis gyvenimo tempas skatina mokytis visą gyvenimą tiek savarankiškai, tiek keliant kvalifikaciją kitose institucijose. Paskutinį dešimtmetį vykstančios reformos sukėlė daugiau nerimo, įtampos nei gerovės. Darbas žmogaus gyvenime tapo itin svarbus ir reikšmingas, atliekama vis daugiau tyrimų apie stresą darbe. Pabrėžiama darbinio gyvenimo kokybė kaip neatsiejama gyvenimo kokybės dalis (Mirvis, Lawler, 1984; Datta, 1999; Schabracq, Cooper, 2000; Bandzienė, 2009). Daugelio mokslininkų dėmesio centre per pastaruosius metus atsидūrė mokytojų darbo psichologiniai, vadybiniai, edukaciniai aspektai. Nuolatiniu mokytojo darbinės veiklos palydovu tampa profesinis stresas, kuris yra nagrinėjamas įvairių mokslų srityse (McCormick, 1992; Soyibo, 1994; Ross, Altmaier, 1994; Travers, Cooper, 1996; Wisniewski, Gargiulo, 1997; Okorie, 1997; Kyriacou, 2001; Salo, 2002; Shan, Austin, Muncer, 2005; Pearson, Moomaw, 2005; Montgomery, Rupp, 2005; Ravichandran, Rajendran, 2007; Milner, Khoza, 2008). Mūsų šalyje streso konceptas analizuojamas vadybos, psichologijos, biomedicinos mokslų srityse (Pajarskienė, 1999; Bandzienė, 2009; Grakauskas, 2006; Grakauskas, Valickas, 2006; Grakauskas, Valickas, 2007).

Nors mokslinių studijų apie darbinį stresą, kaip matyti, yra nemažai, vis dėlto, mūsų nuomone, žinių dar trūksta. Tyrinėjant stresą iš inercijos tebedominuoja sveikatingumo ir klinikinis psichologinis požiūris. Iš principo tai yra teisinga, kadangi stresas iš tiesų yra biomedicininės ir psichologinės kilmės reiškinys. Tai yra dvasinė būseną, kuri objektyviai atsispindi organizmo funkcinėse sistemose ir yra su jomis susijusi. Tam tikri žingsniai ir pasiekimai, nagrinėjant bei įveikiant darbinį stresą, padaryti žmoniškųjų išteklių vadybos moksle. Iš to išplaukia reikalavimai optimizuoti personalo darbo krūvį, diegti darbuotojų motyvavimo ir individualaus bei organizacinio mokymo(-si) sistemas, tinkamai vykdyti personalo atranką (tinkamas žmogus reikiamoje darbo vietoje), puoselėti organizacinį klimatą ir kt. Deja, klinikinis psichologinis ir vadybinis požiūris į darbinį stresą, nors ir būdami teisingi, prasmingi, vis dėlto nėra pakankami išsamiai aiškinant pedagogų profesinio streso kilmę

social, demographic, economical, organisational changes, development of information technologies, globalisation. Novelty, continuous shifts change distribution of the teacher's roles, competence requirements, motivation, social welfare and health.

Today the teacher's work changed in principal. Emerging new communication technologies, increasing speed of life encourages to lifelong learning both independently and improving qualification at other institutions. The reforms that take place in the last decade bring more concern, tension than welfare into the system of education. Work in the man's life became particularly important and significant; increasingly more researches on stress at work are carried out. Life quality at work as an integral part of life quality is emphasized (Mirvis, Lawler, 1984; Datta, 1999; Schabracq, Cooper, 2000; Bandzienė, 2009). Recently many researchers focus on psychological, managerial, educational aspects of teachers' work. Occupational stress, which is analysed in the areas of different sciences, started constantly to accompany the teacher's work activities (McCormick, 1992; Soyibo, 1994; Ross, Altmaier, 1994; Travers, Cooper, 1996; Wisniewski, Gargiulo, 1997; Okorie, 1997; Kyriacou, 2001; Salo, 2002; Shan, Austin, Muncer, 2005; Pearson, Moomaw, 2005; Montgomery, Rupp, 2005; Ravichandran, Rajendran, 2007; Milner, Khoza, 2008). In Lithuania the concept of stress is analysed in the areas of management, psychology, biomedical sciences (Pajarskienė, 1999; Bandzienė, 2009; Grakauskas, 2006; Grakauskas, Valickas, 2006; Grakauskas, Valickas, 2007).

Although there are quite a lot of scientific studies on work stress and pedagogues' stress, certain deficits of scientific awareness in our opinion are really present. Investigating stress, from inertia the attitude of wellness and clinical psychological attitude still dominate. In principle this is correct because stress really is a phenomenon of biomedical and psychological origin. Stress is a spiritual state that is objectively reflected in functional systems and states of the organism and is related to them. Certain steps and achievements analysing and coping with work stress are made in the science of management of human resources. Hence arise the requirements to optimize work load of personnel, implement staff motivation, individual and organisational teaching/learning systems, suitably carry out personnel selection (appropriate person in a required workplace), foster organisational atmosphere, etc. However, although clinical psychological and managerial approaches towards work stress are correct and meaningful, they are insufficient for complete explanation of the origin

bei raišką. Be to, nusileidžiant iš tarptautinio mokslo konteksto į Lietuvos tyrimų erdvę, reikėtų konstatuoti, jog išsamių ir nuoseklių studijų apie darbinio streso raišką gausioje, savitoje ir socialiai reikšmingoje mokytojų profesinėje bendruomenėje praktiškai nėra atlikta.

Pradedant šį šalies pedagogų darbinio streso tyrimą, buvo iškelta hipotezė, jog kai kurie makrolygmens socialiniai veiksniai daro esminę įtaką pedagogų darbinio streso raiškai. Pavyzdžiui, dėl prastėjančios demografinės situacijos, dėl mokyklinio amžiaus vaikų stygiaus didžiulius sukrėtimus patiria mokytojų darbo rinka. Šiuo požiūriu mokytojas nebėra psichologiškai ir socialiai saugus. Šį faktą patvirtina ir kitų tyrėjų atliktos studijos apie šalies pedagogų darbo rinką ir profesinės karjeros ypatumus (Merkys, Balčiūnas, 2004). Ne mažiau skausminga tema yra pedagogų darbo krūvis. Įspūdis, kad ši problema gali būti sprendžiama vien darbo organizacijos lygmeniu yra iš dalies klaidinga. Kiek ir už kokią atlygį turi dirbti mokytojas, sprendžia ne mokyklos administracija ir ne mokyklos steigėjas. Atsakymą į šį klausimą randa visa visuomenė ir valdžia, atsižvelgdamos į švietimo ir valstybės tradicijas, į savo ekonomines galimybes, subjektyviai suvoktus prioritetus (pavyzdžiui, kas turėtų daugiau uždirbti – mokytojas ar, tarkime, kalėjimo prižiūrėtojas)?

Mokytojus psichologiškai traumuoja mokytojo profesijos prestižo ir įvaizdžio krizė. Savo ruožtu šis klausimas susijęs su pedagogų motyvavimo ir atlygio sistema. Nemenkas mokytojų streso šaltinis yra egzistuojanti valstybinių abiturų egzaminų sistema, kai egzamino rezultatas tiesiogiai susiejamas su nemokama studijų vieta aukštojoje mokykloje. Tokia sistema „neurotizuoja“ ir vaikus, ir šeimas, ir mokyklą (mokytojus, administraciją). „Centralizuota abitūra“ tikrai turi kai kurių privalumų ir nėra vien Lietuvos išradimas. Deja, švietimo bendruomenės ji trikdo ir erzina dėl nuolatinio ir nesibaigiančio egzaminų tvarkos kaitaliojimo, tapdama vienu stipriausiu išoriniu stresoriumi. Mokytojams stresą kelia ir kiti išoriniai socialiniai veiksniai. Atskirai tenka kalbėti apie globalizaciją, sparčią visuomenės ir mokyklos kaitą, taip pat informacinių technologijų plėtrą, kuri Lietuvoje įgavo sprogstamąjį pobūdį. Tai esminiai iššūkiai, prie kurių ne visi mokytojai spėja laiku ir tinkamai prisitaikyti. Mokytojus trikdo šalyje permanentiškai vykdomi švietimo reformavimo ir pokyčiai (Želvys, 2001; Želvys, Žilinskaitė, 2004). Lyginant su kitais sektoriais, švietime jų būta iš tiesų nemažai: profiliavimas, mokytojų atestavimo

and manifestation of pedagogues' occupational stress. Besides, descending from the context of international science to the space of researches of Lithuania, it has to be stated that practically more exhaustive and consistent studies on manifestation of work stress in an abundant, peculiar and socially significant teachers' professional community have not been carried out.

This research on work stress of pedagogues of Lithuania was initiated with the hypothesis that certain social factors at the macro level make essential influence to manifestation of pedagogues' work stress. For example, due to worsening demographic situation and lack of school age children teacher job market experiences huge shocks. In this respect the teacher is no longer psychologically and socially safe. This fact is also confirmed by studies carried out by other researchers on job market of pedagogues of Lithuania and peculiarities of the professional career (Merkys, Balčiūnas, 2004). None the less painful topic is pedagogues' work load. The impression that this problem can be solved only at the organisational level is partially wrong. The teacher's work load and pay is decided not by school administration and not by the founder of the school. The answer to this question is given by the whole society and government, following traditions of education and the state, considering its economical possibilities and subjectively perceived priorities (for example: Who should earn more: a teacher or, say, a warder?).

Teachers are psychologically traumatized by the crisis of prestige of the teacher's profession and image. In turn this issue is related to the system of teacher motivation and pay. Quite a considerable source of teacher stress is the existing system of state matura examinations when the result of the examination is directly related to the free study place at the higher educational institution. Such system "frustrates" children, families and the school (teachers, administration). The very "centralized graduation system" surely has certain advantages and is not just the invention of Lithuania. However, it disturbs and annoys educational communities of Lithuania because of constant and never-ending changes in the order of examinations, which becomes one of the strongest external stressors. Teacher stress is also caused by other external social factors. There is a separate discussion about globalisation, rapid changes in the society and school as well as development of information technologies, which in Lithuania acquired exploding character. These are essential challenges to which not all teachers manage to adjust in time and appropriately. Teachers are disturbed by reforms and changes in education, which are permanently carried out in Lithuania (Želvys, 2001; Želvys, Žilinskaitė, 2004). Compared to other sectors, there have been quite many changes in education: profiling, the system of teacher

ir kvalifikacinių kategorijų teikimo sistema, „centralizuota abitur“, mokyklų tinklo pertvarka, esminiai ugdymo turinio pokyčiai, mokyklų akreditavimas, mokyklų vidaus ir išorinis auditas, mokyklų tobulinimo programa, mokyklų struktūros ir valdymo tobulinimo programa ir kt. Kalbant apie pedagogų streso socialinę determinaciją, matyti, kad kai kurie veiksniai ir kontekstai yra tarpkultūriškai universalūs (globalizacija, IKT), o kiti yra kultūriškai specifiniai, būdingi mūsų šaliai (padrika valstybinių abitur egzaminų tvarka, profesijos prestižo krizė ir kt.).

Mokytojų streso socialinės determinacijos atpažinimas ir pripažinimas neišvengiamai išplečia požiūrį ir į streso redukavimo prielaidas, galimybes bei instrumentus savitoje profesinėje bendruomenėje. Biomedicininės rekomendacijos skatina rūpintis darbuotojų sveikata, psichologinės – mokyti atsipalaiduoti, vadybinės – tinkamai organizuoti darbą konkrečioje švietimo įstaigoje. Mokytojų streso socialinės kilmės atpažinimas aktualizuoja tokius dalykus, kaip: a) demokratinė švietimo politika; b) švietimo ir darbo santykių teisyne tobulinimas; c) mokytojų rengimo ir tęstinio kvalifikavimo sistemos tobulinimas; d) mokytojų motyvavimo ir profesijos prestižo gerinimo sistemos įdiegimas ir kt.

Šio empirinio tyrimo darbinė koncepcija yra paremta bandymu kompleksiai pažvelgti į pedagogų profesinį stresą, jo veiksnius ir raiškos kontekstus. Požiūrio kompleksiskumas pasireiškia tuo, kad jis apima ir bando integruoti skirtingo lygmens pedagogų streso veiksnius bei raiškos kontekstus. Turima galvoje individualusis ir mikrolygmuo (paties pedagogo dvasiniai resursai, gebėjimas atkurti jėgas, adaptuoti santykiai šeimoje); švietimo organizacijos lygmuo (santykiai su kolegomis, administracija, mokiniais ir jų tėvais, darbo vietos aprūpinimas ir kt.); makrolygmuo (profesijos prestižas, įvaizdis, atlygis, švietimo ir darbo teisyne, kiti makrolygmens procesai bei įvykiai).

Tyrimo problema gali būti apibūdinta klausimais, reikalaujančiais specialiųjų mokslinių tyrimų: kokia yra šalies pedagogų streso dimensinė struktūra ir kokiuose kontekstuose bei lygmenyse tas stresas pasireiškia? Kaip stipriai profesinis stresas pasireiškia mokytojų profesinėje bendruomenėje, pagal kokias dimensijas, lygmenis bei kontekstus stresas yra sąlyginai silpnesnis, o pagal kokius stipresnis? Kokių galimų (rekomendacinio pobūdžio) priemonių būtų galima imtis, kad pedagogų profesinio streso paplitimas ir raiška būtų redukuoti?

Tyrimo dizainas. Per tyrimą naudota metodų

certification and awarding qualification categories, “centralised graduation system”, change of school network, essential changes in the content of education, school accreditation, external and internal school audit, school development programme, programme of improvement of school structure and management, etc. As to social determination of pedagogues’ stress, it is obvious that its certain factors and contexts are interculturally universal (globalisation, ICT), whilst other are culturally specific and characteristic to Lithuania (scattered order of state matura examinations, crisis of prestige of the profession, etc.).

Recognition and acknowledgement of social determination of teacher stress also inevitably expands attitude towards assumptions, possibilities and instruments of stress reduction in a peculiar professional community. Biomedical recommendations encourage to take care of employees’ health; psychological recommendations, to work with oneself and learn how to relax; state recommendations, to organise work in a concrete educational institution suitably. Recognition of social origin of teacher stress gives relevance to such matters as: a) democratic policy of education; b) improvement of the statute-book of education and work relations; c) improvement of the system of teacher training and continuous in-service training; d) implementation of the system of teacher motivation and improvement of prestige of the profession, etc.

Working conception of this empirical research is based on the attempt to view pedagogues’ of occupational stress, its factors and manifestation contexts in a complex way. The complexity of the attitude manifests itself by the fact that it encompasses and tries to integrate pedagogues’ stress factors of different levels and manifestation contexts. Here we bear in mind: individual and micro-level (the very pedagogue’s spiritual resources, the ability to restore powers, adapt, family); the level of the educational organisation (relations with colleagues, administration, pupils and their parents, provision of the working place, etc.); macro-level (prestige of the profession, image, pay, the statute-book of education and work relations, other processes and events at macro level).

The research problem can be described by questions that require special scientific researches: 1) What is dimensional structure of stress of pedagogues of Lithuania and in what contexts and levels does this stress manifest itself? 2) How strongly is occupational stress expressed in the teachers’ professional community, according to what dimensions, levels and contexts is stress expressed relatively weaker and according to what, relatively stronger? 3) What possible measures (of recommendatory type) could be taken to reduce stress and manifestation of pedagogues’ occupational stress?

The research design. The research employed

trianguliacija, t. y. įvairių mokslinės informacijos šaltinių ir šios informacijos surinkimo ir apdorojimo metodų derinimas. Pasirinkti šie tyrimo metodai: 1) *grupiniai interviu*. Dalyvavo X didmiesčio penkios mokytojų grupės ($N_{\text{respondentų}} = 45$) iš skirtingų tipų mokyklų: Y vidurinė, Z gimnazija, P pagrindinė, R pradinė ir N rajono S pagrindinė mokykla; 2) *mokytojų profesinės periodinės spaudos diskurso analizė*. Analizuojant straipsnius, pirmiausia buvo ieškomi tokie reikšminiai žodžiai, kaip *profesinis stresas, darbinis stresas, nuovargis, išsekimas, pervargimas, įtampa*. Tačiau mokytojų profesinis stresas gali būti atskleistas ir per kitas reikšmines sąvokas, kurios atspindi mokytojų profesinį stresą sukeliančius veiksnius makro-, organizaciniu, mikrolygmeniu. Per tyrimą analizuoti mokytojų profesiniame periodiniame dienraštyje „Dialogas“ 2005–2008 m. paskelbti straipsniai (iš viso 77). Analizei naudojamas turinio analizės metodas, kuriuo siekiama atskleisti pedagogų streso raiškos aspektus per žiniasklaidą, užimančią išskirtinį vaidmenį visose modernios visuomenės gyvenimo sferose. Diskursas nagrinėjamas kaip šnekėjimas, kalbėjimas, kurie interpoliuoja subjektus viešojoje erdvėje. Šiame tyrimo etape siekiama išryškinti, kaip diskursuose kalba įvairūs veikėjai (apžvalgininkai, mokytojai, švietimo ir mokslo atstovai, mokytojų profesinės sąjungos, tėvai, mokyklų vadovai), kaip pateikiamos socialiai sukonstruotas pasaulėžiūras, vertybes, idėjas, požiūrius, nuomones, įprasmina situacijas, socialinius vaidmenis, tapatybes, tarpasmeninius santykius. Diskurso analize siekiama suprasti, kaip tarpusavyje sąveikauja veikėjai, kaip šios sąveikos metu yra apibrėžiamos problemos ir kokio pobūdžio sprendimai priimami. Kaip teigia Telešienė (2006), Ainsworth (2003), Gruber, Kaltenbacher ir kt. (2007), Bednarek (2006), diskursas nusako, kaip individai konceptualizuoja tam tikrą objektą ir kokie, tų individų nuomone, sprendimo būdai yra tinkamiausi probleminėse situacijose. Skirtingi veiksmai yra laikomi priimtinesniais individų su skirtingomis pasaulėžiūromis; 3) *pedagogų rengimo ir tęstinio kvalifikavimo dokumentų ugdymo turinio analizė*. Analizuoti 2006–2009 m. tęstinio kvalifikavimo moduliai, pedagogų rengimo universitetinės studijų programos ir modulių turinys. Buvo pasirinktas ekspertinio vertinimo metodas, dalyvaujant vieninteliui ekspertui. Buvo žiūrima, ar yra modulių pavadinimuose tokie reikšminiai žodžiai: *profesinis stresas, darbinis stresas, nuovargis, išsekimas, pervargimas*. Po to programos ir moduliai buvo nagrinėjami detalčiau. Pavyzdžiui, reikšminių

triangulation of methods; i.e., a combination of methods for collection and processing of various scientific information. The following research methods were chosen: 1) *group interview*. The research was attended by five teachers' groups from the city X ($N_{\text{respondents}}=45$) from different types of schools: Y secondary, Z gymnasium, P basic, R primary and S basic school from district N; 2) *analysis of discourse on teachers' professional periodicals*. Analysing articles, in the first place such notional words as *occupational stress, work stress, fatigue, exhaustion, burn-out, tension* were searched for. However, teachers' occupational stress can be disclosed through other notional concepts that reflect factors arousing teachers' occupational stress at macro, organisational and micro levels as well. During the research articles published between 2005 and 2008 (in total 77 articles were analysed) in teachers' professional periodical daily "Dialogue" were analysed. Content analysis method was employed in order to disclose aspects of manifestation of pedagogues' stress through the media, which occupies an exceptional role in the modern society in all spheres of life. Discourse is analysed as talking, speaking, which interpolate objects in public space. The aim of this stage of research is to highlight how various actors – commentators, representatives of science and education, teachers' professional unions of Lithuania, parents, heads of schools – speak in discourses, present socially constructed worldviews, values, ideas, attitudes, opinions; during the process of discourse give a sense to situations, social roles, identities, interpersonal relations. The analysis of discourse was employed in order to understand how actors interact, how problems are defined during this interaction and what type decisions are made. According to Telešienė (2006), Ainsworth (2003), Gruber, Kaltenbacher et al. (2007), Bednarek (2006), the discourse outlines how individuals conceptualize a certain object and what ways of decisions are most suitable in certain situations in the individuals' opinion. Individuals with different world views treat different actions as more acceptable; 3) *analysis of the content of education in documents on teacher training and in-service training*. Modules of in-service training, university study programmes of teacher training dated 2006-2009 and the content of modules were studied. Expert assessment method was chosen, when the only expert participated. It was analysed whether the titles of modules contain such key words as *occupational stress, work stress, fatigue, exhaustion, burn-out*. Afterwards programmes and modules were analysed in more detail. For example, notional words *stress, fatigue, etc.* may be absent in the title of the

žodžių *stresas, nuovargis* ir pan. modulio pavadinime gali ir nebūti. Atitinkama tematika ir problematika gali būti nagrinėjama modulyje, kurio pavadinimas visai kitoks; 4) *mokytojų standartizuota apklausa raštu*, naudojant mišraus tipo klausimyną, kuris sudarytas iš 25 diagnostinių blokų, $N_{\text{indikatoriu}} = 622$ (be mokyklos socialinio portreto, socioedukacinių ir demografinių duomenų). Klausimyną sudaro 49 klausimai, skirti mokytojo sociodemografinėms charakteristikoms identifikuoti, mokyklos socialiniam portretui apibūdinti. Taip pat klausimyne atsispindi įvairūs mokytojo profesinės veiklos kontekstai ir aspektai, hipotetiškai susiję su profesiniu stresu ir nuovargiu, stresoriai, išplaukiantys iš socialinės struktūros ir bendro socialinio konteksto, organizacijos lygmens, individualaus ir privataus lygmens stresoriai. Per tyrimą išplatintas šalies mokytojų bendruomenėje standartizuotas klausimynas, apklausiant dalykų ir pradinių klasių mokytojus. Suformuotoje apklausos duomenų bazėje figūruoja 961 respondento atsakymas, tinkamas statistiniam apdorojimui. Geografijos požiūriu tirtos mokyklos atstovauja steigėjams¹ bemaž iš visų šalies regionų (apskričių).

Kaip socialinių tyrimų, parentų apklausos ir testavimo metodais, praktikoje įprasta, buvo patikrintas visų mokytojų streso klausimyno skalių validumas ir patikimumas. Skalių patikimumas buvo tikrinamas naudojant klasikinį Kronbacho Alfa koeficientą, kuris rodo testo skalių vidinę dermę. Kadangi nemažai naudotų skalių buvo pakankamai ilgos, tai patikimumo kontrolei greta Kronbacho koeficiento buvo naudojamas Spirmeno Brauno koeficientas, paremtas testo skėlimo pusiau metodu ir yra mažiau jautrus testo ilgiui (Lienert, Raatz, 1998; Merkys, 1999). Siekiant įvertinti pavienių klausimų patikimumą, buvo skaičiuojamas vieneto visumos rodiklis – pavienio klausimo įverčio ir bendro testo balo koreliacija (Bitinas, 1998; Merkys, 1999). Tikrinant suformuotų skalių metodologinę kokybę, papildomai atlikta sudarytų skalių metodologinės kokybės kontrolė, taikant faktorinės validacijos metodą (Moosbrugger, Kelava, 2008). Kadangi visi patekę į skalę klausimai sudaro vieningą tematinį lauką, o pateikti faktorinės validacijos rodikliai aukšti, tai rodo, kad teoriškai hipotetiškai suformuotos klausimyno diagnostinės dimensijos ir pirminių tiriamų požymių struktūra yra tinkama ir moksliskai pagrįsta.

Pagrindiniai rezultatai. Atlikus *periodinės profesinės spaudos „Dialogas“ diskurso analizę*,

¹ Bendrojo lavinimo mokyklų steigėjas mūsų šalyje paprastai yra vietos savivaldybė. Pavieniais atvejais steigėjas būna apskrities viršinininko administracija, pvz., Vilniaus rajone.

module. Corresponding topics and problems can be analysed in the module with a completely different title; 4) *teachers' standardized questionnaire in the written form*, using mixed type questionnaire, which consists of 25 diagnostic blocks, $N_{\text{indicators}} = 622$ (without social portraits of the school, socio-educational and demographic data). The questionnaire consists of 49 questions aimed at identification of the teacher's socio-demographic characteristics, description of the social portrait of a school. The questionnaire also reflects various contexts and aspects of the teacher's professional activity that are hypothetically related to occupational stress and fatigue, stressors that result from the context of social culture and general social context, stressors of the level of the organisation, stressors of the individual and private level. During the research standardised questionnaire was distributed in the community of teachers of Lithuania, questioning subject teachers and primary class teachers. The database of the questionnaire contains 961 respondents' answers that are suitable for statistical processing. From the geographical standpoint investigated schools represent founders¹ nearly from all regions of Lithuania. Figure 1 reflects school distribution in the geographical aspect.

As it is customary in the practice of social researches that are based on questionnaire and testing methods, validity and reliability of all questionnaire scales of teacher stress were tested. Reliability of scales was tested employing classical Cronbach's α coefficient, which shows internal cohesion of test scales. Because quite many used scales were sufficiently long, in order to test reliability, alongside with Cronbach's α coefficient Spearman-Brown coefficient, which is based on the method of dividing the test into two halves and is less sensible for the length of the test (Lienert, Raatz, 1998; Merkys, 1999), was employed. In order to evaluate reliability of solitary questions, the correlation of the score of solitary question and the score of the general test was done (Bitinas, 1998; Merkys, 1999). Testing methodological quality of formed scales, additionally control of methodological quality of scales was drawn up, applying factorial validation method (Moosbrugger, Kelava, 2008). Because all questions that came under the scale make up a united thematic field and the presented indicators of factorial validation are high, this indicates that theoretically hypothesized diagnostic dimensions and formed structure of initial investigated features is suitable and scientifically grounded.

Main results. Having carried out the *analysis of*

¹ The founder of comprehensive schools in Lithuania is local municipality. In solitary cases the founder is administration of the head of the region; e.g., in Vilnius district.

išryškėjo, kad didžiausias dėmesys sutelkiamas į makrolygmens veiksnius, kurie ypač atsispindi apžvalgininkų, politikų, mokytojų diskursuose. Mokytojo profesijos prestižas, konkurencija apžvalgininkų diskurse sulaukia daugiausia dėmesio. Mokytojo profesijos prestižo kėlimo klausimus ir su juo susijusias problemas siūloma spręsti pirmiausia švietimo politikos lygmeniu. Išanalizavus straipsnius, išryškėjo siužetinės linijos, t. y. pasikartojančios, jau žinomos profesinio streso raiškos dimensijos ir naujos dimensijos, kurios neatsispindėjo sudarant klausimyną ir grupinių interviu metu. Diskursas apie mokytojo profesinį stresą atspindėjo tokias siužetines linijas: makrolygmuo – mokytojo profesijos prestižas, atlyginimas, švietimo teisyne, darbo teisyne, mokytojo teisės, konkurencija, mokytojų rengimas, kvalifikacijos kėlimas; organizacinis lygmuo – darbo krūvio normavimas, mokinių kontingentas, darbo sąlygos, materialinis aprūpinimas, darbo vertinimas, kontrolė; mikro- ir intrapersonalinis lygmuo – autonomija, šeimos parama, aplinka, mokytojas autoritetas, sveikata, pedagoginė kultūra, lytiškumas.

Grupinių interviu su mokytojais rezultatai išsamiai pristatyti straipsnyje „Profesinis stresas pedagogų akimis: grupinių interviu rezultatai“ (Merkys, Bubelienė, 2009). Per tyrimą buvo rasti visiškai nauji pedagoginio darbo stresoriai, t. y. stresas dėl „kūrybinio perfekcionizmo“. Pastangos nuolat išrasti pedagoginių naujovių ir įdomybių ima varginti ir išsekina mokytoją. Stresorius, kylantis dėl „kūrybinio perfekcionizmo“, pasireiškia tik kai kuriose mokyklose, pasižyminčiose aukšta edukacine kultūra, specifiniu labai motyvuotų mokinių kontingentu. Stresas, kylantis dėl valstybinių egzaminų tvarkos, grynai lietuviškas kultūriškai specifinis fenomenas, kurio nėra kitose šalyse. Grupinių interviu su mokytojais metu išryškėjo, kad stresas siejamas su makro-, organizacinio, mikro- ir intrapersonalinio lygmens veiksniais.

Atlikus diskurso analizę ir grupinius interviu su mokytojais, išryškėjo tai, kad jie nebuvo supažindinti su profesiniu pedagogų stresu. Mokytojams trūksta tiek praktinių, tiek teorinių žinių apie profesinį ir pedagogų stresą, kaip jį įveikti ar bent jau sušvelninti. Per interviu išryškėjo tai, kad mokytojai nebuvo supažindinti su profesinio, darbinio streso fenomenu nei studijų metais, nei bandomuoju laikotarpiu pradedant profesinę karjerą mokykloje, nei tęstinio jau patyrusių pedagogų kvalifikavimo procese. Ypač simptomiška yra tai, kad atitinkama nuomonė ir vertinimai buvo išsakyti visuose interviu imties pogrupiuose. Pasak mokytojų, jie studijų ir tęstinio kvalifikavimo metu šiokių tokių žinių gavo nebent tik apie mokinių stresą. Tad kilo interesas *atlikti pedagogų rengimo tęstinio*

discourse on periodical professional press “Dialogue”, it was found that most attention was focused on factors of macro level, which are particularly reflected in discourses of commentators, politicians, teachers. Prestige, competition of the teacher’s profession in the commentators’ discourse are given most attention. It is proposed to solve the issues of improving the prestige of the teacher’s profession and related problems first at the level of policy of education. Having analysed the articles, the plots came to prominence; these are recurrent and already familiar dimensions of manifestation of occupational stress that were not reflected when the questionnaire was drawn up and during group interviews. Discourse on the teacher’s occupational stress reflected the following plots. At macro level: prestige of the teacher’s profession, salary, statute-book on education, teacher’s rights, competition, teacher training, in-service training; at the organisational level: rationing of work load, pupils’ contingent, working conditions, provision of resources, work assessment, control; at micro and interpersonal level: autonomy, family support, environment, teacher-authority, health, pedagogical culture, distribution by gender.

The results of *group interviews with teachers* are exhaustively presented in the article “Occupational Stress in the Pedagogues’ Eyes: Results of Group Interviews” (Merkys, Bubelienė, 2009). During this research completely new stressors of pedagogical work were found; this is stress due to “creative perfectionism”. Attempts to invent pedagogical novelties and interesting things start tiring and exhaust the teacher. Stressor that arouses due to “creative perfectionism” manifests itself only at some schools that are distinguished by high educational culture, specific contingent of highly motivated pupils. Stress that arouses due to the order of state examinations is a purely Lithuanian culturally specific phenomenon which is not found in other countries. During group interviews it was found that stress was related to factors of macro, organisational, micro and intrapersonal level.

Having carried out the analysis of discourse and group interviews with teachers, it was found out that teachers were not familiarised with teachers’ occupational stress. Teachers lack both theoretical and practical knowledge about occupational and pedagogues’ stress, how to cope with it or at least mitigate it. It was found out that teachers have not been familiarised with the phenomenon of occupational, work stress either during the studies, the trial period in the beginning of their professional career at school or during in-service training. It is particularly symptomatic that the corresponding opinion and evaluation were imparted independently one from another in all subgroups of the sample of interviews. According to teachers, they received some

kvalifikavimo ugdymo turinio dokumentų (*curriculum*) analizę. Šis tyrimo fragmentas atliekamas praktiškai vien tam, kad būtų galima patikrinti pedagogų nuomonės pagrįstumą ir atitinkamos ugdymo turinio tobulinimo rekomendacijos pagrįstumą. Galima numanyti, kad streso ir profesinio nuovargio klausimai gali būti nagrinėjami tokio tipo moduluose, kaip *Įvadas į studijas; Studijų įvadas. Įvadas į specializaciją; Edukologijos pagrindai. Pedagogika; Vadybos įvadas; Mokyklos vadyba; Švietimo vadyba; Psichologijos įvadas* ir pan. Taip pat buvo nagrinėjami modulių aprašai, pagal kuriuos vykdomas jau patyrusių pedagogų tęstinis kvalifikavimas. Peržiūrėta gana nemažai kvalifikacijos kėlimo programų ir jų modulių. Išryškėjo tai, kad apie mokytojų stresą yra kalbama tik paskutinių metų parengtuose kai kuriuose moduluose.

Kaip pagrindinis kiekybinio tyrimo metodas pasirinkta *mokytojų standartizuota apklausa raštu*. Pirmiausia reiktų pažymėti tai, kad išryškėjo tiek streso momentinė raiška, tiek ilgalaikės streso pasekmės klinikinis simptomas. Antra, yra žinoma, kad stresas neretai sukelia paūmėjimą tų ligų ir simptomų, kurie jau yra chroniški ir galbūt atsiradę dėl kitų su stresu visai nesusijusių priežasčių. Šiek tiek daugiau nei kas ketvirtas mokytojas pritaria įvairiems klinikiškiems simptomams (29,2 proc.). Subjektyvaus konkrečių simptomų įsivertinimo rezultatai panašūs su sveikatos įsivertinimo rezultatais. Labai iškalbingi profesinio streso, išsekimo ir perdegimo indikatoriai (simptomai) yra nuolatinis nerimas, įtampa, patiriami profesinėje veikloje; sumažėjęs darbingumas, nepaisant investuojamų didelių pastangų; pojūtis, kad nebevaldai situacijos. Rasti statistiniai nuomonės raiškos dėsniniai rodo, kad šalies mokytojų profesinėje bendruomenėje mokytojų stresas, profesinis išsekimas ir profesinis perdegimas yra sąlyginai paplitęs ir sistemingai pasireiškiantis fenomenas.

Kaip rodo apklausos rezultatai, subjektyvaus vertinimo prasme patys stipriausi stresoriai išplaukia iš makrolygmens konteksto. Pirmojoje lentelėje matyti vidutinis pritarimo procentas skalėms ir vidinė jų dermė. Vidutinis pritarimas „Bendras socialinis pesimizmas“ teiginiams siekia net 85 proc.; atspindintiems padidėjusį mokytojo darbo krūvį – 74 proc.; „Diskomfortas dėl nepritekliaus“ teiginiams pritaria 52 proc.; „Konkurencija ir pasiekimų kultas mokykloje“ – 73 proc.; „Mokytojo profesijos prestižas“ – 70 proc.; diagnostiniams teiginiams, atspindintiems priešišką naujovėms ir kaitai, siekia bemaž 60 proc.

knowledge during studies and in-service training but only about pupils' stress. Thus, there aroused an interest to carry out the analysis of the content of curricula of pedagogues' in-service training. This fragment of the research is carried out practically only to check validity of pedagogues' opinion and validity of the corresponding recommendation regarding improvement of the content of education. It can be presumed that the issues of stress and occupational tiredness can be analysed in such type of modules as *Introduction to Studies; Introduction to Specialisation; Basics of Education Studies. Pedagogy; Introduction to Management; Management of Education; Introduction to Psychology, etc.* In addition, descriptions of modules, according to which continuous qualification procedure of experienced pedagogues is carried out, were analysed. Quite a considerable number of in-service training programmes and their modules was reviewed. It showed up that teacher stress was discussed only in some modules prepared during the last years.

Teachers' standardised questionnaire in the written form was chosen as the main method of the quantitative research. First it should be noted that both instantaneous manifestation of stress and long-term consequences of stress result in clinical symptoms. Second, it is known that often stress causes flare-up of those illnesses and symptoms that are chronic and maybe appeared due to other reasons not related to stress at all. Slightly more than every fourth teacher approves the existence of various clinical symptoms (29,2 per cent). The results of subjective self-evaluation of concrete symptoms are similar to the results of self-evaluation of health. Telling are the indicators (symptoms) of occupational stress, exhaustion, burn-out are constant worry, tension that are experienced during professional activities; reduced working capacity despite big invested efforts; the feeling that you no longer manage the situation. Identified statistical regularities of manifestation of opinion indicate that teacher stress, professional exhaustion and professional burn-out in teachers' community of Lithuania are a relatively common and systematically manifesting phenomenon.

According to the results of the questionnaire, with regard to subjective evaluation the strongest stressors result from the context of a macro level. Table 1 presents the average per cent of approval for the scales and internal cohesion of scales. Let's say average approval of the statement of the scale "General social pessimism" is even 85 per cent; statements of the scale, which reflect the teacher's increased work load, 74 per cent; statements of the scale "Discomfort due to shortage", 52 per cent; statements of the scale "Competition and cult of achievements at school", 73 per cent; statements of the scale "Prestige of the teacher's profession", 70 per cent; diagnostic statements that reflect hostility to novelties and shift reach nearly 60 per cent.

1 lentelė. Mokytojų profesinio streso skalių vidinė dermė ir šioms skalėms vidutinis pritarimo procentas
 Table 1 Internal cohesion of scales of teacher's occupational stress and average per cent of approval of these scales

Skalės pavadinimas ir apibendrinti teiginiai Title of the scale and statements generalised in the scale		Vidutinis pritarimo procentas Average per cent of approval	N teiginių N statements	Cronbach alpha Cronbach's alpha
<i>Mokytojo darbo krūvis Teacher's workload</i>	<p>„Kai mokytojui tenka tiek darbų vienu metu, tiesiog nebelieka jėgų skirti pakankamai dėmesio mokiniui ir pamokai.“ When the teacher has so many works at the same time, there is no stamina to pay sufficient attention for the pupil and lesson.</p> <p>„Atidirbęs nemažą krūvį mokykloje, dažnas mokytojas dirba papildomai ir moko privačiai.“ Having worked considerable workload at school, often teachers work additionally and teach privately.</p>	74,1	16	0,92
<i>Savijauta darbe pastaruoju metu State of being at work lately</i>	<p>„Man užaina nerimo priepuoliai ir manau, kad to priežastis yra pervargimas mokykloje.“ I have fits of anxiety and I think that the reason is exhaustion at school.</p> <p>„Profesinė ateitis man nebeatrodo saugi ir užtikrinta.“ My professional future no longer seems safe and sure;</p> <p>„Posėdžio metu, per pamokas jaučiu, kad mintys kažkur nuklysta, „atsijungiu“, negirdžiu, kas kalbama.“ During the meeting and during the lessons I feel that my thoughts wander somewhere, I “switch myself off”, I do not hear what is said.</p>	27,6	46	0,97
<i>Mokytojo darbo vietos mikroaplinka, komfortiškumo trūkumas Microenvironment of the teachers' workplace, lack of comfort</i>	<p>„Klasėje nuolat tvyro karštis arba šaltis, trūksta natūralios šviesos.“ Either heat or cold constantly lingers in the classroom. There is a lack of natural light in the classroom.</p> <p>„Klasė yra per ankšta tokiam moksleivių skaičiui.“ The classroom is too small for such number of pupils;</p> <p>„Biblioteka gerai įrengta, gausu leidinių ir modernios kompiuterinės įrangos.“ The library is well-equipped, there is an abundance of publications and modern computer equipment.</p>	21,1	11	0,84
<i>Mokytojo ir mokinių tarpusavio santykiai, darbas pamokoje Teacher-pupil interrelations, work during the lesson</i>	<p>„Dažnai mokinys kelia prieš mokytoją balsą.“ Often pupils raise their voices against a teacher;</p> <p>„Moksleiviai dažnai „paleidžia“ keiksmažodžių ar piktų žodžių skirtų mokytojams.“ Pupils often “release” series of swear-words or angry words addressed for teachers;</p> <p>„Dažnai būna, kad kreipiesi į mokinį, o jis nekreipia dėmesio, ignoruoja tave.“ It is often the case that you address the pupil and he/she does not pay any attention, ignores you</p>	20,5	13	0,90
<i>Mokyklinė pertrauka School break</i>	<p>„Pertrauka tokia trumpa, visokių reikalų daug, todėl net higieninėms procedūroms atlikti stinga laiko.“ The break is so short, there are numerous matters to solve; therefore, there is not enough time for hygiene procedures.</p> <p>„Pertraukų metu moksleiviai koridoriuose tiek triukšmauja, kad neįmanoma pailsėti.“ During the breaks pupils are so noisy that it is impossible to relax.</p>	40,6	13	0,88

1 lentelės tęsinys
 Continued of Table 1

Skalės pavadinimas ir apibendrinti teiginiai Title of the scale and statements generalised in the scale	Vidutinis pritarimo procentas Average per cent of approval	N teiginių N statements	Cronbach alpha Cronbach's alpha
<p><i>Mokytojo darbo aplinka, darbinės veiklos materialinis aprūpinimas</i> <i>The teachers work environment, provision of resources for work activities</i></p>	<p>„Kabinetas gausiai aprūpintas elektroninėmis mokymosi priemonėmis.“ The room is well equipped with electronic teaching aids. „Mokytojo darbo vieta aprūpinta modernia kompiuterine įranga.“ Teachers' workplace is equipped with modern computer equipment.</p>	44,0	11 0,86
<p><i>Tėvų pagalbos ir paramos mokytojui nebuvimas</i> <i>Absence of parents' support and support for the teacher</i></p>	<p>„Jei reikia kokios pagalbos, tai tėvus sunkiai prisikviesi, visi kratosi, atsikalbinėja.“ If you need any help, parents will hardly come to school, all avoid, push out. „Dalis tėvų nusiteikę agresyviai, nuolat „apipila“ mokytojus priekaištais, įžeidinėjimais.“ Part of parents are predisposed aggressively, constantly “pour” reproaches, put indignities upon teachers.</p>	42,1	11 0,85
<p><i>Konkurencija ir pasiekimų kultas mokykloje</i> <i>Competition and cult of achievements at school</i></p>	<p>„Spaudoje skelbiami mokyklų reitingai didina konkurenciją ir įtampą tarp mokyklų.“ School ratings published in press increase competition and tension between schools. „Aš kritiškai vertinu viešai skelbiamus mokyklų reitingus, kurie ne pedagogų meistriškumą, bet mokinių kontingento kokybę ir tėvų „kišenę“. I critically value teachers' ratings that are publicized. The latter rate not pedagogues' mastery but quality of pupils' contingent and parents' “pocket”. „Egzaminų diktatas „užmuša“ pedagoginę kūrybą, trukdo kurti „džiaugsmo mokyklą“. The dictate of examinations “kills” pedagogical creative work, hinders the creation of “the school of joy”. „Mokytojus labai erzina nuolatinis egzaminų tvarkos kaitaliojimas.“ Teachers are annoyed by constant changes in the order of exams very much. „Mokyklai ir ypač mokytojui tėvai kelia nerealius, maksimalistinius reikalavimus.“ Parents raise unrealistic, maximal requirements to the school and teacher in particular.</p>	73,0	17 0,92
<p><i>Atvirumas švietimo inovacijoms, priešiškus pokyčiams</i> <i>Openness to innovations in education, hostility to changes</i></p>	<p>„Mokyklą, mokytoją šiandien pasiekia daugybė naujovių, kurios kelia chaosą, „išderina“ mokytojo darbinę veiklą.“ There a numerous novelties today that come to school, reach the teacher and they bring chaos, disturb teacher's work activities. „Puldinėjimas prie naujovių tik išmuša mokytoją iš darbo ritmo ir dažniausiai mažai ką duoda.“ Rush towards novelties only disturbs the teacher's work rhythm and most often is little productive.</p>	56,7	7 0,93

Skalės pavadinimas ir apibendrinti teiginiai Title of the scale and statements generalised in the scale		Vidutinis pritarimo procentas Average per cent of approval	N teiginių N statements	Kronbach alpha Cronbach's alpha
<i>Diskomfortas dėl nepritekliaus Discomfort due to shortage</i>	<p>„Žemina ir žeidžia tai, kad dėl lėšų stygiaus vis dažniau tenka atsisakyti gana svarbių dalykų: sveiko maisto, norimo rūbo, geros knygos, koncerto ir pan.“ It is offending and humiliating when due to shortage of funds increasingly more often we have to refuse quite important things like healthy food, desired clothes, a good book, a concert, etc.</p> <p>„Mano tokia šeimyninė situacija, kad algos pragyvenimui neužtenka, nuolat kaupiasi skolos ir dėl to jaučiu įtampą.“ My family situation is such that salary is insufficient for subsistence; There are constant debts and due to that I feel tension.</p>	51,8	10	0,88
<i>Bendras socialinis pesimizmas General social pessimism</i>	<p>„Dėl prastos politikos, dėl vertybinio pakrikimo mūsų šalies visuomenės ateitis man atrodo miglota.“ Due to bad practice, crisis of values I see vague future of Lithuania.</p> <p>„Nematyti jokių požymių ir prielaidų, kad „mažo žmogaus“ gyvenimas šalyje artimiausiu metu pagerėtų.“ One cannot see any features and assumptions showing better life of “the small man” in Lithuania in the nearest future.</p> <p>„Mane slegia tai, kad žiniasklaidoje ir viešojoje erdvėje dominuoja nusikaltimai, politiniai skandalai, TV įžymybių „kronika“. I am depressed because the media and public space of Lithuania is dominated by crimes, political scandals, “chronicles” of TV stars.</p>	81,6	13	0,90
<i>Mokytojo profesijos prestižas Prestige of the teacher's profession</i>	<p>„Man kelia susirūpinimą tai, kad mokytojo profesija vis labiau praranda autoritetą ir prestižą.“ I am worried because the teacher's profession increasingly more loses authority and prestige.</p> <p>„Žeidžia ir netgi erzina tai, kad žiniasklaidoje nepelnytai kuriamas prastas mokytojo įvaizdis.“ It offends and annoys that the media wantonly creates a mean image of a teacher.</p> <p>„Nesmagu ir neteisinga, kad eilinis mokytojas praktiškai neprasimuša į visuomeniškai įtakingas struktūras.“ It is unpleasant and unfair that an ordinary teacher practically cannot beat through structures that are influential in the society.</p>	69,9	7	0,83

Kaip rodo tyrimo rezultatai, padidintą stresuotumą darbinės veiklos kontekste mokytojai sąlyginai nėra linkę sieti su individualiais ir mikrolygmens veiksniais, o vadinamieji organizacinio lygmens profesinio streso veiksniai bei raiškos kontekstai komentuojamame reitinge užima arba vidutines, arba žemas pozicijas.

Nustatyti reitingo dėsningumai apie įvairius mokytojų streso šaltinius ir raiškos kontekstus leidžia hipotetiškai teigti, kad pagrindiniai streso redukavimo mokytojo profesijos lauke svertai yra sietini būtent su makrolygmens veiksniais: 1) švietimo politikos ir švietimo teisyne tobulinimas; 2) pedagogų darbo pla-

According to the research results, teachers are not inclined to relate increased state of stress in the context of work to individual and micro level factors, whilst the so-called occupational stress factors and manifestation contexts of the organisational level occupy average or low positions in the commented rating.

Identified rating regularities about various sources of teacher stress and manifestation contexts enable to hypothesize that main levers for reducing stress in the teacher's professional field are to be related namely to factors of macro level: 1) improvement of the policy of education and statute-book on education; 2) planning, rationing and record

navimas, normavimas ir apskaita; 3) tinkamas atlygis už mokytojo darbą; 4) mokytojo profesijos prestižo gerinimas.

Išvados ir diskusija

Bandyamas kompleksiškai pažvelgti į pedagogų profesinį stresą, jo veiksnius ir raiškos kontekstus iš esmės pasiteisino. Tolesniuose streso raiškos pedagogų profesinėje bendruomenėje tyrimuose tikslinga ir toliau integruoti požiūrio lygmenis, tyrinėti jų tarpusavio sąveiką. Turima galvoje: a) makrolygmuo, b) švietimo organizacijos lygmuo ir c) mikro- bei individualusis lygmuo. Tokia prieiga pasirodė esanti produktyvi, taikant skirtingus metodus (trianguliacija): standartizuotą kiekybinę apklausą, pedagogų profesinės spaudos diskurso analizę, grupinius interviu su pedagogais. Nebuvo atvejų, kad skirtingais metodais gauta mokslinė informacija būtų prieštaringa ir viena kitą paneigtų. Priešingai, buvo išgauti labai prasmingi mokslinės informacijos bei empirinių išvadų papildomumo ir išorinės validacijos efektai.

Atlikto tyrimo kompleksinis pobūdis pasireiškia keliais aspektais. *Pirma*, tai minėtų trijų požiūrio lygmenų derinimas ir integravimas (makrolygmuo, organizacijos lygmuo, individo (mikro-) lygmuo). *Antra*, tai skirtingų socialinio tyrimo metodų derinimas (trianguliacija): grupiniai su mokytojais interviu; profesinės periodinės spaudos diskurso analizė; pedagogų rengimo ir tęstinio kvalifikavimo dokumentų ugdymo turinio analizė; mokytojų standartizuota apklausa raštu mišraus tipo klausimynu. *Trečia*, tai skirtingos koncepcinės prigimties ir skirtingo poveikio lygmens rekomendacijų, kaip redukuoti mokytojų profesinį stresą, derinimas. Tos rekomendacinės priemonės logiškai išplaukia iš trijų skirtingų lygmenų. Makrolygmuo aktualizuoja tokias priemones, kaip demokratinė švietimo politika ir optimalus teisynas pedagogų rengimo *curriculum* reforma; organizacinis lygmuo – organizacinės kultūros ir darbo organizavimo tobulinimas, ugdomasis vadovavimas (*coaching*), organizacinis mokymas(-is); individualusis lygmuo suponuoja tokias priemones, kaip mokytojų autodidaktinis mokymasis relaksacinių technikų, aktyvus rūpinimasis sveikata, investicijos į komfortišką buitį, kokybiškus tarpasmeninius santykius šeimoje ir privačiame gyvenime. Tyrimo autoriai remiasi prielaida, kad ženklesnių mokytojų streso redukavimo efektų galima būtų pasiekti tik tuomet, kai tarpusavyje bus derinamos priemonės, išplaukiančios iš minėtų trijų skirtingų lygmenų ir streso raiškos kontekstų.

of pedagogues' work; 3) fair reward for the teacher's work; 4) improvement of prestige of the teacher's profession.

Generalising conclusions and discussion

The attempt to view pedagogues' occupational stress, its factors and manifestation contexts in a complex way served the purpose on the whole. In further researches into manifestation of stress in pedagogues' professional community it is purposeful to further integrate levels of attitude and investigate their interaction. Here we bear in mind: a) macro level, b) the level of organisation of education and c) micro and individual level. Such approach appeared to be productive when different methods (triangulation) were applied: standardized quantitative questionnaire, the analysis of discourse on pedagogues' occupational press, group interviews with pedagogues. Scientific information obtained applying different methods was not contradictory and negating. On the contrary, very meaningful effects of supplementation of scientific information and empirical conclusions and of external validation were obtained.

Complex type of the carried out research manifests itself in several aspects. First, combining and integration of the above mentioned three level of the attitude (macro-level, the level of an organisation, individual's (micro) level). Second, combination of different social research methods (triangulation): group interviews with teachers; analysis of discourse on professional periodical press; content analysis of documents on teacher training and in-service training; teachers' standardized questionnaire applying mixed type questionnaire. Third, combination of recommendations of different conceptual origin and of different level of impact regarding reduction of teachers' occupational stress. These recommendatory measures logically come from three different levels. Macro level actualizes such measures as democratic policy of education, optimal statute-book, reform of the teacher training curricula; organisational level actualizes improvement of organisational culture and work organisation, coaching, organisational teaching/learning; individual level presupposes such measures as teachers' autodidactic learning relaxation techniques, active care of one's health, investments into home comforts, quality interpersonal relations in the family and private life. The authors of the research found on the assumption that more significant effects of reducing teacher stress could be reached only in case of combination of the measures resulting from the above mentioned three different levels and contexts of stress manifestation.

As an outcome of the research the role of macro level factors and stress manifestation contexts showed up more than expected. The fact that macro level factors

Per tyrimą daugiau, nei tikėtasi, išryškėjo streso raiškos makrolygmens veiksnių ir kontekstų vaidmuo. Tai, kad makrolygmens veiksniai buvo įtraukti į tyrimo hipotetinį modelį, rodo, kad iš principo apie juos buvo žinoma iš anksto. Tačiau nustebino šio lygmens raiškos stiprumo (ir tam tikra prasme – svarbumo) laipsnis. Kiekybinių empirinių studijų autoriai neretai kritikuojami, kad tokios studijos produkuoja daugiau ar mažiau žinomas trivialybes. Taigi, gauto rezultato sąlyginį netikėtumą (apie socialinių veiksnių svarbą) šiuo požiūriu galima interpretuoti kaip šio tyrimo radinių mokslinį reikšmingumą.

Socialinių veiksnių svarbos pedagogų streso kilmei atpažinimas aktualizuoja tokias mokytojų streso redukavimopriemones, išplaukiančias iš makrolygmens, kaip: demokratinė švietimo politika, švietimo ir darbo santykių teisyno tobulinimas. Mokytojų rengimo ir tęstinio kvalifikavimo sistemos tobulinimas, priemonių, kurios įveiktų pedagogo profesijos prestižo krizę įdiegimą šalies mastu. Galbūt mūsų šalyje reiktų specialaus mokytojavimą reglamentuojančio įstatymo „Lehramtgesetz“, kaip yra Vokietijoje.

Būtent kiekybinis apklausos tyrimas buvo šioje studijoje pagrindinis metodas, todėl prasminga įvardyti šio tyrimo tęstinumo perspektyvas, juolab kad bemaž 1000 tiriamųjų ir 682 pirminių indikatorių matrica kol kas tebuvo išnagrinėta tik keliais aspektais. Šiame etape buvo susitelkta į nagrinėjamo fenomeno raišką (vadinamuosius „taip procentus“). Ateityje su gauta apklausos duomenų matrica tikslinga atlikti šiuos tiriamuosius veiksmus: a) išnagrinėti sociodemografinių kintamųjų poveikį streso raiškai (lyties, amžiaus efektai ir kt.); b) išanalizuoti mokyklos kultūros ir socialinio portreto poveikumą mokytojų streso raiškai (mokyklos dydis, tipas, mokinių socialinė struktūra, miesto kaimo skirtumai); c) atlikti stresą charakterizuojančių kintamųjų išsamią koreliacinę studiją, pritaikyti eksploracinės ir konfirmacinės faktorinės analizės metodus, daugiamatę tiesinę ir logistinę regresiją.

were included in the hypothetic model of the research demonstrates that in principal they were known in advance. However, the degree of strength (and in a sense of importance) of manifestation of this level was surprising. The authors of quantitative empirical studies are often criticized because ostensibly such studies produce more or less known trivialities. Thus, from this standpoint relative surprise of the obtained result (about the importance of social factors) can be interpreted as scientific significance of findings of this research.

Recognition of the importance of social factors for the origin of pedagogues' stress actualizes such means of reducing teachers' stress which result from macro level: democratic policy of education; improvement of statute-book on education and work relations; improvement of teacher training and the system of in-service training and of such measures that would cope with the crisis of prestige of the teacher's profession on the country's scale. Maybe Lithuania would need a special law regulating teacher's practice "Lehramtgesetz" like in Federal Republic of Germany.

Namely the quantitative research in this study was the main method; therefore, it is meaningful to outline the perspectives of continuity of this research; moreover, because so far the matrix of nearly 1000 responders and 682 initial indicators has been analysed only in several aspects. At this stage focus was on manifestation of the analysed phenomenon (the so-called "yes percentages"). In future, employing the obtained matrix of questionnaire data, it is purposeful to carry out the following actions: a) to analyse the impact of socio-demographic variables for manifestation of stress (effect of gender, age, etc.); b) to analyse the influence of culture and social portrait of a school on manifestation of teachers' stress (size, type of school, pupils' social structure, city-village differences); c) to carry out a comprehensive correlative study on variables characterising stress, to apply methods of exploratory and confirmatory factor analysis, multidimensional linear and logistic regression.

Literatūra • References

- Ainsworth, S. (2003). *Discourse Analysis as Social Construction: Towards Greater Integration of Approaches and Methods*. Australia.
- Bandzienė, A. (2009). Kompleksinis streso darbe valdymas (Daktaro disertacija, vadyba ir administravimas, Kaunas, 2003).
- Bednarek, M. (2006). *Evaluation in Media Discourse*. London.
- Bitinas, B. (1998). *Ugdymo tyrimų metodologija*. Vilnius.

- Datta, T. (1999). Quality of Worklife: A Human Values Approach. *Journal of Human Values*. Vol. 5, No. 2. 136–145.
- Grakauskas, Ž. (2006). Stresas ir elgesio savireguliacija: teoriniai sąveikos aspektai (Daktaro disertacija, Vilnius, 2006).
- Grakauskas, Ž., Valickas, A. (2007). *Studentų karjeros valdymo kompetencijų ugdymo vadovas konsultantui*. Vilnius.

- Grakauskas, Ž., Valickas, G. (2006). Streso įveikos klausimynas: keturių faktorių modelio taikymas. *Psichologija*, 33.
- Gruber, H., Kaltenbacher, M., Muntigl, P. (2007). *Empirical Approaches to Discourse Analysis. Empirieorientierte Ansätze in der Diskursanalyse*. Germany.
- Kyriacou, Ch. (2001). Teacher stress: directions for future research. *Educational Review*, Vol. 53, No. 1. UK.
- Lienert, G. A., Raatz, U. (1998). *Testaufbau und Testanalyse*. Beltz PVU.
- McCormick, S. (1992). The externalised nature of teachers' occupational stress and its association with job satisfaction. *Work & Stress*. Vol. 6 (1), p. 33–44.
- Merkys, G. (1999). Testavimas – socialinių mokslų principas. Metodologinio diskurso projekcija. *Socialiniai mokslai*, 2 (19), p. 7–22.
- Merkys, G. (2008). Valstybės tarnautojų mokymo poreikių tyrimas (Nepublikuota tyrimo ataskaita). VTD. Kaunas.
- Merkys, G., Balčiūnas, S. (2004). *Mokytojų poreikio kaita ir karjeros ypatumai optimizuojant mokyklų tinklą*. Šiauliai.
- Merkys, G., Bubelienė, D. (2009). Profesinis stresas pedagogų akimis: grupinių interviu rezultatai. *Mokslas ir edukaciniai procesai*, 2 (9), p. 115–134.
- Milner, K., Khoza, H. (2008). A comparison of teacher stress and school climate across schools with different matric success rates. *South African Journal of Education*. Vol. 28 (2), p. 155–174.
- Mirvis, P. H., Lawler, E. E. (1984). Accounting for the Quality of Work Life. *Journal of Occupational Behaviour*. Vol. 5, p. 197–212.
- Montgomery, C., Rupp, A. A. (2005). A Meta-analysis for Exploring the Diverse Causes and Effects of Stress in Teachers. *Canadian Journal of Education*. Vol. 28 (3), p. 458–486.
- Moosbrugger, H., Kelava, A. (2008). *Testtheorie und Fragebogenkonstruktion*. Springer Medizin Verlag Heidelberg.
- Okorie, A. N. (1997). Signals, sources and management of stress among educators and school administrators in Nigeria. *International Journal of Educational Management*. Vol. 2 (1), p. 1–8.
- Pajarskienė, B. (1999). Širdies ir kraujagyslių sistemos funkcinė būklė priklausomai nuo psichosocialinių darbo stresorių (Daktaro disertacija, Kaunas, 1999).
- Pearson, L. C., Moomaw, W. (2005). The Relationship between Teacher Autonomy and Stress, Work Satisfaction, Empowerment, and Professionalism. *Educational Research Quarterly*. Vol. 29
- Ravichandran, R., Rajendran, R. (2007). Perceived Sources of Stress among the Teachers. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, Vol. 33, No. 1.
- Ross, R. R., Altmaier, E. M. (1994). *Intervention in occupational stress*. London.
- Salo, K. (2002). Teacher Stress as a Longitudinal Process (Doctoral dissertation, University of Jyväskylä, Finland, 2002).
- Schabracq, M. J., Cooper, C. L. (2000). The changing nature of work and stress. *Journal of Managerial Psychology*. Vol. 15, No. 3, p. 227–241.
- Shan, S., Austin, V., Muncer, S. (2005). Teacher stress and coping strategies used to reduced stress. *Occupational Therapy International*. Vol. 12 (2), p. 63–80.
- Soyibo, K. (1994). Occupational stress factors and coping strategies among Jamaican high school science teachers. *Research in Science & Technological Education*. Vol. 12 (2).
- Telešienė, A. (2006). Ekologinis diskursas Lietuvoje 1989–2005 m. (Daktaro disertacija, Kaunas, 2006).
- Travers, Ch. J., Cooper, C. L. (1996). *Teachers under pressure: stress in the teaching profession*. London and New York.
- Wisniewski, L., Gargiulo, R. M. (1997). Occupational stress and burnout among special educators: a review of the literature. *Journal of Special Education*. Vol. 31 (3), p. 325–346.
- Želvys, R. (2001). Lietuvos pedagoginės bendruomenės narių požiūrio į švietimo reformą raida. *Acta Paedagogica Vilnensia*. T. 8, p. 10–15.
- Želvys, R., Žilinskaitė, R. (2004). Lietuvos aukštojo mokslo reforma: laimėjimai ir problemos. *Acta Paedagogica Vilnensia*. T. 12, p. 8–18.

DAIVA BUBELIENĖ

Socialinių mokslų (edukologijos) daktarė
Šiaulių universiteto Edukologijos Fakulteto
Edukologijos katedros asistentė.

Moksliniai interesai: mokytojų profesinis stresas
ir jo kontrolė, mokytojų rengimas, žmogaus teisių
apsauga.

Doctor of Social Sciences (Education Studies),
Junior lecturer of the Department of Education
Studies of the Faculty of Education Studies of
Šiauliai University.
Research interests: teachers' occupational stress and
its control, teacher training, protection of human
rights.

Address: P. Višinskio Str. 25, LT-76351 Šiauliai, Lithuania
E-mail: daivabubeliene@gmail.com

GEDIMINAS MERKYS

Socialinių mokslų (edukologijos) habilituotas daktaras,
Kauno technologijos universiteto Sociologijos
katedros profesorius,
Sociologijos katedros vedėjas.

Moksliniai interesai: socialinė diagnostika ir
socialiniai indikatoriai, taikomieji socialiniai tyrimai,
socialinių tyrimų metodologija.

Habilitated Doctor of Social Sciences (Education
Studies),

Professor of Department of Sociology of Kaunas
University of Technology,
Head of Department of Sociology.

Research interests: social diagnostics and social
indicators, applied social researches, methodology of
social researches.

Address: Donelaičio Str. 20, LT-44029 Kaunas, Lithuania

E-mail: Gediminas.Merkys@ktu.lt